

С. І. Максимов

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків

КАНТІВСЬКИЙ ПРОЕКТ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА І НОВІ ДЕМОКРАТІЇ

(Статтю підготовлено на основі доповіді автора на XXII Всесвітньому конгресі з філософії права і соціальної філософії «Право і справедливість у глобальному суспільстві» (м. Гранада, Іспанія, 2005) в секції А.10. «Верховенство права, демократія і глобалізація»)

Кантівська концепція «вічного миру» і союзу держав є яскравим підтвердженням справедливості відомого положення: «Немає нічого практичнішого за хорошу теорію». Створену великим філософом, який пішов із життя двісті років тому, цю концепцію тривалий час вважали втіленням прекрасного, втім далекого від життя ідеалу, витвором чистої теорії. Однак сьогодні її сприймають зовсім інакше, а саме – як проект, з яким – за глибиною думки і реалізмом – ніщо не зрівняється¹.

Як відомо, остаточним оформленням кантівської концепції є трактат «Про вічний мир» (1795), хоч його окремі положення його викладено в роботах «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані» (1784), «Критика сили судження» (1790), «Про приказку «Може це й вірно в теорії, але не годиться для практики»» (1793), «Метафізика звичаїв» (1797).

Цей проект утворює ідею миру на основі права. «Вічний мир» постає як стан звільнення від війни і панування права. Тому в одному зі своїх вимірів цей проект може уявлятися як проект правового суспільства².

Відповідно до двох значень поняття «суспільства» – як конкретно-історичний організм, що територіально збігається з тією або іншою державою, і як конкретно-історична стадія у розвитку людства в цілому, – концепт правового суспільства може також вживатися у двох аспектах: (I) в локальному, як співтовариство правових осіб, і (II) в глобальному, як союз правових спів-

товариств, правових держав.

I. Поняття «правове суспільство» в його вузькому значенні (як асоціація правових осіб) є дуже близьким до кантівського поняття «республіка», або «конституційна (правова) держава». Водночас ідея правової держави – це ідея обмеження державної влади людською особою з її невід'ємними правами, забезпечення юридичних та інституційних гарантій таких прав. Втім, перш ніж щось гарантувати, право повинно вже існувати як певний вид реальності. Річ у тім, що ця своєрідна форма людських відносин, виникає за межами держави, у сфері громадянського суспільства, і має бути визнана як цінність, якщо не кожним зокрема і всіма в цілому, то принаймні більшістю громадян.

Тому «правове суспільство» як співтовариство правових осіб є конструктом, кращим за конструкт «правова держава», позаяк воно водночас існує як у політико-юридичному (інституційному), так і в культурному (неінституційному) вимірах. Таким чином, головними компонентами, або умовами існування правового суспільства є, по-перше, неінституційні, засновані на принципі автономії розуму: а) правова людина (автономна особа) як суб'єкт права, «виробувач» прав (суб'єктна умова існування); б) правова свідомість як цільова ціннісна установка на безумовне визнання прав людини (суб'єктивна умова існування); в) неупереджена думка (комунікативна умова існування); по-друге, інституційні умови існування, засновані на конструкції суспільного договору, – інститути громадянського суспільства і правової держави, які гарантують громадянські, судові (процесуальні) і політичні права. Це суспільство, в якому панує принцип верховенства права, або суспільство, в якому права людини є витребуваними, безумовними і гарантованими.

Основними принципами взаємовідносин суб'єктів у правовому суспільстві є: для фізичних і юридичних осіб у відносинах соціального обміну – «дозволено робити все, що не заборонено правом»; для суб'єктів владних повноважень – «за-

¹ Підтвердженням такої оцінки є той факт, що останній, XXII, Всесвітній конгрес з філософії права і соціальної філософії відкрився лекцією видатного філософа сучасності Юргена Габермаса «Кантівський проект конституціоналізації міжнародного права. Чи є у нього майбутнє?» [8], а також те, що практично всі пленарні доповіді в явній або неявній формі піднімали питання, поставлені кенігсберзьким філософом.

² У цій статті не завжди дається безпосередній опис поглядів Канта, а здійснюється їх активна інтерпретація, подібна прийому «деконструкції», коли поняття ніби зганяють з насиджених місць, відведених їм філософською системою, що інтерпретується, і з'єднують один з одним за більш слабкими (проте реальними) смисловими зв'язками.

боронено втручатися в діяльність підлеглих суб'єктів за межами дозволеного правом». Правове суспільство виступає таким гіпотетико-ідеальним станом суспільства, який є альтернативним як деспотизму, так і анархії.

1. (а) «Коперниканським переворотом» у практичній (правовій) філософії можна вважати те, що Кант зумів знайти адекватну (суб'єктоцентристську) методологію обґрунтування невідчужуваних прав людини («нового природного права»). Відмовившись від онтологічної легітимації права, він звертається до деонтологічної легітимації, вбачаючи таке джерело в індивідуальній належності (обов'язковості).

Людина, як суб'єкт права, є моральним суб'єктом, тобто є раціональною істотою, що має свою власну мету і здатна до відчуття справедливості [5, с. 26–27]¹. Завдяки поняттю морального суб'єкта виявляється можливим вийти за межі суто юридичного трактування принципу верховенства права і виразити його в термінах пріоритету права стосовно блага і пріоритетного обґрунтування права.

Правовим слід вважати не об'єднання людей, засноване на якійсь загальній для всіх його членів меті, а таке об'єднання, «яке саме по собі є метою». Тільки підпорядковуючись принципам, які не припускають ніякої конкретної мети, людина може йти до своєї власної мети, що узгоджується з аналогічною свободою для всіх.

Позаяк основа права повинна випереджувати будь-яку мету, її слід шукати не в об'єкті, а в суб'єкті практичного розуму, яким є «суб'єкт будь-якої можливої мети», що є має автономну волю. Кантівська теорія права спирається на «мінімальну» теорію людини, а відмінною рисою образу «людини правової» є її дистанціювання від умов людського існування. Будучи джерелом моральних і правових значень, деонтологічний суб'єкт становиться на місце суверена.

Не можна не погодитися з Е. Ю. Соловйовим стосовно того, що тільки етико-антропологічна концепція Канта «могла забезпечити світоглядне обґрунтування ідеї прав людини і її подальше розгортання в теорію правової держави» [6, с. 166]. Початковим пунктом такого обґрунтування є уявлення про людину (яке визначає кри-

терій правомірності рішень влади) як морально-автономного індивіда, котрий не потребує зовнішньої опіки при здійсненні ціннісно-нормативного вибору. Саме через це правопорядок є соціальним простором людської моральності, в якому автономна особа здійснює і відтворює себе, будучи «виробувачем прав».

Отже, автономна і відповідальна особа являє собою суб'єкт, на існування якого орієнтується право. Саме особа, що здійснює своє право на самореалізацію, є основоположною умовою існування і громадянського суспільства, і правової держави. Як суб'єкт правового суспільства, вона постає в мундирі громадянина. Громадянин на відміну від просто підданого, має нагоду і здатність вільного вираження своєї волі. Йому притаманні гідність і мужність, готовність стати на захист цінностей вільного суспільства. У нього є громадянська відповідальність, і його правосвідомість принципово відрізняється від просто законопокірної свідомості члена неправового суспільства.

(б) Під *суб'єктивною* умовою формування правового суспільства мають на увазі очевидності правової свідомості як систему правових смислів і цінностей, установок правової свідомості, що дають підстави говорити про наявність або відсутність у суспільстві права. Вищим смисловим вираженням права є визнання автономії кожного члена суспільства, його нормативної незалежності, або, за Кантом, «здатності бути паном собі самому». В теорії правосвідомості, функції якої виконує кантівська етика [6, с. 189], на перший план виходить обґрунтування безумовності права (прав людини). Якщо в умовах правового суспільства, що утвердилося, смисли права виражають себе ніби автоматично і немає необхідності моральної участі індивіда в правових нормах, то в умовах становлення правового суспільства ригористичне дотримання установок правової свідомості є етичним обов'язком будь-якої відповідальної людини.

Основоположними установками правосвідомості виступають категорично безумовний обов'язок поважати чуже право (фундаментальний обов'язок)² і зумовлений повагою до людської сутності, ролі людини як громадянина і члена суспільства обов'язок відстоювати власне право (доповнюючий обов'язок)³.

¹ У більш розгорнутому формулюванні: «Моральним особам властиві, передусім, такі дві ознаки: по-перше, вони здатні мати (і, за припущенням, мають) концепцію власного блага (як вона виразима в раціональному життєвому плані); і, по-друге, вони здатні мати (і, по припущенню, придбавають) відчуття справедливості, дієве бажання застосовувати принципи справедливості і поводитися відповідно до них, принаймні, до деякої щонайменшої міри» [5, с. 437].

² «Найвищим серед обов'язків є глибока повага до права інших людей. Наш обов'язок полягає в тому, щоб глибоко поважати право інших і як святиню цінувати його. У всьому світі немає нічого більш святого, ніж право інших людей. Воно недоторканне і непорушне» [1, с. 306].

³ «Кожна людина зобов'язана відстоювати своє право і стежити, щоб воно кимось іншим не було потоптано. Вона

Наслідком дотримання таких принципів стає твердження у стосунках між людьми добропорядності, чесності і точності у виконанні своїх зобов'язань, а в способі думок – правової установки. Правова установка знаходить свій вияв у ставленні до інших – в приматі справедливості над співчуттям, у ставленні до себе – в ідеї правомочності, тобто в прагненні до незалежного досягнення вигоди і благополуччя. Інтегральним виразом правових смислів є «взаємне визнання». Метафізичною умовою можливості права і обґрунтуванням внутрішньої незалежності (автономії) виступає установка заперечення рабства і визнання свободи вищою цінністю. Слідування цим установкам правосвідомості веде до утвердження стійкої системи правового етосу.

Пріоритетною цінністю правового суспільства є справедливість, яку можна розуміти як прагнення діяти відповідно до прав і обов'язків, віддаючи кожному своє і забезпечуючи умови для реалізації здібностей кожного. Універсальне прагнення до справедливості і готовність багатьох людей пожертвувати собою в ім'я справедливості свідчить про те, що вона має певний метафізичний вимір, що виходить за межі нашої повсякденності, подібний до виміру свободи, в якому справедливість відкривається у своєму абсолютному аспекті. Справедливість (також і у формі правосуддя) є ферментною цінністю людського спільного життя. Від здійснення справедливості багато в чому залежить все суспільне життя людства. Правове суспільство якраз і є здійсненням ідеї справедливості – справедливим суспільством.

(в) *Комунікативні* умови формування і функціонування правового суспільства забезпечують поєднання неінституційних та інституційних його аспектів і дають змогу побудувати юридичний простір. Хоч Кант безпосередньо не розглядав комунікативних умов, проте вони імпліцитно пов'язані з основними положеннями його філософії права. Цей аспект виражається поняттям суспільного простору дискусії, що був розроблений у філософії Х. Арендт і Ю. Габермаса і введений для позначення проміжної сфери між громадянським суспільством і державою, в якій у процесі дискусії, обговорення предметів, що мають загальний інтерес для окремих індивідів, формується громадська думка. В просторі публічності як просторі правового дискурсу знаходить свій вияв неупереджена думка, здійснюється від-

повідальність, реалізуються права і обов'язки, забезпечується легітимація держави і права, а також перехід від здібностей до їх реалізації.

2. Як уже було сказано, до *інституційних* компонентів (умовам існування) правового суспільства належить громадянське суспільство і права держава в їх єдності.

Хоча право як соціальний регулятор виникло давно, але служити особі, її самореалізації воно починає лише в умовах громадянського суспільства, що формується. Тому правове суспільство може бути представлено як ідеальний тип, що розкриває певний аспект громадянського суспільства, спосіб його буття, або, кажучи словами Канта, «громадянський стан, що розглядається тільки як стан правовий». Громадянське суспільство являє собою сферу вільної, автономної активності громадян і створених ними організацій, які в цій сфері виступають як самостійні і незалежні суб'єкти, які мають на меті свої приватні інтереси. Це саморегульована сфера спонтанності і творчого хаосу, що служить запорукою свободи.

Можливий руйнівний потенціал боротьби різних сил громадянського суспільства блокується і спрямовується у творче русло завдяки презумпції «суспільного договору», що виражає зміст правових відносин як відносин формальної рівності, які стають формою свободи всіх членів суспільства. Саморегулювання і панування права є відповідно характерними принципами громадянського і правового суспільства, а точніше, двох сторін цивілізованого єдиного правового громадянського суспільства.

Отже, без лімітованої змушувальної сили держави правові відносини громадянського суспільства залежали б тільки від доброї волі сторін, що вступають у них, і були б негарантованими, а значить, не були б підкріплені довірою, а відтак, були б нелегітимними, як і при нелімітованій змушувальній силі держави, яка заперечує довіру. Тому правова держава як обмежене справедливе панування не є самоціллю. Вона є лише механізмом, що обслуговує потреби правового саморегульованого суспільства, системою формально-юридичних і інституційних гарантій, які забезпечують умови його існування.

Правовий характер суспільства виключає домінування громадянського суспільства над державою, як і держави над суспільством, а припускає їх «рівновагу» через розмежування їхніх функціональних сфер. Громадянське суспільство і права держава є взаємопередбачувани і взаємодоповнювальні сторони (динамічна і статична) цивілізованого, або правового, суспільства, де спон-

не повинна відмовлятися від людської переваги «мати право», а зобов'язана відстоювати його так довго, як тільки може, бо, відмовляючись від свого права, вона відмовляється і від права називатися людиною» [1, с. 324].

танні і раціональні засади, свобода і порядок урівноважені і де підкорення універсальним нормам організовано таким чином, що не тільки не пригнічує, а, навпаки, сприяє вияву самостійності і незалежності людини, розвитку її індивідуальності.

Таким чином, взаємодія суб'єктів у цій моделі суспільства заснована на принципах конкуренції (антагонізму) і точного визначення і забезпечення свободи заради її сумісності із свободою інших. Забезпечуючи розвиток усіх задатків, закладених у людстві (і в людині), така взаємодія опосередковується інститутами громадянського суспільства і правової («республіканської») держави. У сфері громадянського суспільства завдяки конструкції суспільного договору відбувається легітимація принципів справедливості і на їх основі забезпечення правомірного співіснування громадян. У сфері правової держави відбувається визнання і гарантування найважливіших прав людини: громадянських прав і свобод, правогарантій справедливого судочинства, демократичних прав («хоч би на які жертви пішла панівна влада») [2, с. 302]. Воно засноване на принципах «свободи» – «свобода членів суспільства (як людей)», «правової залежності» – «залежність всіх (як підданих) від єдиного загального законодавства», і «рівності» – «рівність всіх (як громадян держави)» [2, с. 267–268].

Перевага поняття «правове суспільство» порівняно з поняттям «правова держава» є особливо відчутним для посттоталітарних держав, або як тепер говорять, для нових демократій, які або нещодавно включилися в європейську інтеграцію, або (як Україна) мають намір це зробити в найближчому майбутньому, позаяк проблема вирівнювання неінституційних структур, що пов'язані з цінностями, постає перед ними ще гостріше, ніж вирівнювання інституційних структур, які пов'язані переважно з нормами.

Будь-яка норма виражає і захищає певні цінності, що становлять глибинні підстави права. Цінності забезпечують мотиваційну сторону людської діяльності, а норми встановлюють межі цієї діяльності. Тому запозичення нормативної системи без відповідної ціннісної основи небезпечно з погляду на те, що право може «повиснути в повітрі» і не виконуватиметься, оскільки залишиться не зрозумілим і невизнаним. Право – це не просто набір норм. Для свого існування і дії воно потребує постійного зусилля з боку своїх носіїв, які утверджують безумовність правових установок.

У контексті кантівської революції в правовій філософії може бути дана відповідна інтерпрета-

ція подій, що відбулися у зв'язку з президентськими виборами в Україні наприкінці 2004 року і що відомі як «помаранчова революція». Це була революція не у сфері інституційних структур, а у свідомості, культурно-смысловій сфері. Вона була пробудженням особистості, громадянина і починалася з емоційного протесту проти утиску політичних прав. Люди хотіли, використовуючи громадянське суспільство, створити таку владу, яка сповідуватиме демократичні цінності. Таким чином був зроблений поштовх до консолідації громадянського суспільства, розвитку демократії, автономії особистості, зміцнення правосвідомості, здійснення верховенства права. Одне, були створені можливості для подальшого формування правового суспільства.

При цьому, безумовно, слід усвідомлювати, що навіть найдосконаліший стан права тільки як однієї сторони суспільного життя не вдосконалить усі сфери суспільного життя, не приведе його до «земного раю». Роль права в житті людини скоріше є аналогічною ролі страховки у альпіністів, яка жодним чином не може підняти людину вгору, тобто не є чинником його «вдосконалення», але вона запобігає його падінню і в такий спосіб робить свій внесок в його «схоронення до реалізації здібностей».

II. Правове суспільство в глобальному вимірюванні пов'язане з проблемою миру. На яких засадах можливий мир?

Щонайпершою умовою вічного миру, за Кантом, є республіканський громадянський устрій у кожній державі, або правова держава (як сутнісне інституційне вираження обґрунтованого вище концепту правового суспільства). Така держава є *суб'єктною* умовою можливості вічного миру. З одного боку, вона характеризується бездоганністю свого походження, тобто «бере початок у чистому джерелі права», а з другого боку, «вона відкриває перспективи бажаного результату, а саме вічного миру» [2, с. 203]. Для обґрунтування своєї позиції Кант посилається на розсудливість як якість громадян – автономних суб'єктів правової держави (суспільства). Подібно до своїх громадян така держава у відносинах з іншими державами розглядається як моральний суб'єкт.

На користь неминучої здійсненності ідеї вічного миру, а також можливості і необхідності утворення союзу держав, їх об'єднання в міждержавну федерацію Кант наводить три види доводів: 1) прагматичний, як апеляція до необхідності подолання небезпек, що спричиняють війни, шляхом міцного миру; 2) телеологічний, який виходить з поняття людської природи і загального задуму природи

щодо людського роду; 3) деонтологічний, тобто апеляція до «правового принципу», який Кант розуміє широко і детально роз'яснює.

Правовий доказ діє не поза волею окремих людей і людства в цілому, як попередні два, а належить до сфери свідомої діяльності індивідів, державних органів і міжнародних організацій. Саме виникнення права є, за Кантом, наслідком бодай часткового усвідомлення завдань природи щодо людського роду, а також усвідомленням небезпек, які виникають від непокори щодо такого роду велінь. Тут слід мати на увазі вже не логіку «природи», а логіку права, що орієнтується на конструкцію суспільного договору. Подібно до того, як біди насильства змушують народ скоритися публічним законам і перейти до політичного (громадянсько-державного) стану, злигодні, яких зазнають держави від безперервних воєн, змушують їх перейти до космополітичного (всесвітньо-громадянського) стану [3, с. 103].

Кант вважав, що суспільний договір, за допомогою якого досоціальні індивіди з первинного природного стану увійшли до *національного* співтовариства громадян, залишається незавершеним, поки ці ж такі громадяни не знайдуть аналогічного виходу із заснованого на конкуренції *міжнародного* природного стану. Вихід із цього стану Кант пропонує шукати на шляху глобалізації правових інститутів і прав людини. Тому до вимог про те, щоб громадський устрій у кожній державі був республіканським [2, с. 267], а міжнародне право ґрунтувалося на федералізмі вільних держав [2, с. 271], він додає вимогу визнання права всесвітнього громадянства [2, с. 276]. Наголошуючи на глобальному характері правового життя («А позаяк більш чи менш тісне спілкування між народами землі розвинулося всюди такою мірою, що порушення права в *одному* місці відчувається у всіх *інших*»), філософ наполягає на реалістичності свого проекту: «...ідея права всесвітнього громадянства є не фантастичне або безглузде уявлення про право, а необхідне доповнення неписаного кодексу державного і міжнародного права до публічного права людини взагалі і тому до вічного миру» [2, с. 279].

За часів Канта перші два види правового устрою вже були, бодай частково, реальністю, що вже здійснилася. А ось третій вид тільки останнім часом частково стає реальністю (у вигляді правової структури об'єднаної Європи), а частково – питанням недалекого майбутнього. Але при цьому третій пункт і логічно й історично впливає з перших двох: інтеграція держав у більш тісні союзи (за типом федерації або іншого уст-

рою) – результат багатовікового розвитку правових форм у всіх їх різновидах (від процесів свідомості, приватних і конкретних дій окремих громадян, договорів держав – до створення міждержавних коаліцій, які хоч і розпадаються, але на якийсь час є дієвими). З погляду кантівської концепції вічного миру, республіканізм як правовий внутрішньодержавний устрій є необхідною передумовою, без якої неможливий рух народів до гарантованого і довготривалого миру між ними, а також до союзу держав, що спираються на право.

Кант бачить спорідненість між логікою підкорення закону кожного громадянина держави (тобто логікою республіканізму) і логікою підкорення праву у відносинах між державами, а потім і всередині об'єднаного союзу держав. Але, враховуючи всю трудність цього процесу, Кант рекомендує не керуватися відразу позитивною ідеєю світової республіки, а спочатку мати на увазі лише негативний сурогат союзу, що відкидає війни, який міцно існує і постійно розширяється, який може стримати потік ворожих праву і людині схильностей, при збереженні, однак, постійної небезпеки їх виявлення. Ці прогнози-застереження Канта збулися. Союз держав виникає не раніше, ніж формуються правові держави.

Проте справедливо і зворотне: правова держава в точному значенні цього поняття не може бути реалізованою поза співтовариством держав, а тільки в ньому і завдяки йому. Добробут і демократія в національних масштабах ще не є стійкою ознакою існування правової держави, якщо економічний і політичний прогрес в одному місці призводить до застою, або навіть до регресу в іншому місці планети. А тому правову державу не можна побудувати суто партикулярно, відособлено, це можливо тільки в союзі держав і націй. Той, хто виступає за правову державу, завжди одночасно сприяє здійсненню проекту всесвітньо-громадянського суспільства.

При цьому легітимація загальних наднаціональних органів, передбачуваних таким проектом, може бути забезпечена в процесі універсального дискурсу, в якому неупереджена думка перевіряється всеосяжним процесом обговорення, за правилами якого всі його учасники повинні рівною мірою брати до уваги і точки зору решти учасників. Цій меті повинні сприяти правові процедури як на глобальному, так і на внутрішньому рівні [8, с. 126]. При цьому пріоритетною, безумовною основою і темою такого дискурсу повинні бути права людини як етичні принципи, що виражають мінімальні умови ставлення людини до ін-

шої людини, що вимагають актуалізації і розвитку власне людських можливостей¹.

В пострадянській філософській і юридичній літературі побутує точка зору, що заперечує універсальність ідеї прав людини під виглядом протидії «вестернізації» і відстоювання власного цивілізаційного розвитку [7, с. 78]. Проте в такій позиції, так само як і в позиції західних комунітаристів недооцінюється роль прав людини як необхідної умови «мирного», а отже, і правомірного співіснування громадян усередині національних держав і співіснування різних держав між собою.

Права людини, відповідно до кантівської концепції, належать до чистих принципів права, які слід розуміти як об'єктивну реальність, тобто мати на увазі їх здійсненність: відповідно до них слід чинити як громадянам усередині держави, так і державам у відносинах між собою. Тому вони є необхідними умовами людського існування і комунікації, причому як у внутрішньодержавних масштабах (дополітичні, безумовно значущі і невід'ємні підстави сучасної державності, або принципи легітиматії), так і в масштабах міждержавних відносин (умови можливості співіснування і співпраці різних культур в межах світової спільноти). Така постановка питання дає змогу вирішити, здавалося б, непримиренну суперечність між позиціями універсалізму прав людини і плюралізму культурної своєрідності, а саме – право на культурну ідентичність може бути розглянуто як значуще для всіх *людей* індивідуальне право.

Права людини важливі і виправдані для кожної людини як умова її самореалізації і збереження ідентичності, що стає можливим лише тоді, коли всі учасники правового дискурсу рівні і поважають права інших. Універсальні принципи справедливості важливі і виправдані і для певного співтовариства як умови збереження його культурної ідентичності і ненасильного самоутвердження, що також стає можливим лише тоді, коли визнається рівність культурних традицій і поважаються права інших.

Два моменти у виправданні ідеї прав людини взаємопов'язані, оскільки мова права і правового етосу єдині як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному аспекті. В сучасній світовій ситуації не може бути визнаною гідною довіри та

держава, яка, у свою чергу, не демонструє довіру до своїх громадян, до їх вільної і доброї волі. Тим паче, що вільна самореалізація особи не тільки не несе загрози збереженню культурної ідентичності всього народу, але, навпаки, сприяє її вияву. Нормативний пріоритет принципів прав людини не тільки не заперечує плюралізму культур, але й забезпечує можливості співіснування і співпраці різних культур як у межах світової спільноти, так і всередині кожного суверенного соціального організму.

Таким чином, вищим етичним орієнтиром для людини як учасника історичного процесу Кант вважав правоупорядковане співтовариство правових держав, що забезпечує міцний мир між народами. Подібний фінальний стан історії можна мислити лише як віддалений, можливо навіть такий, що лежить в нескінченності, ідеалу. Разом з тим, воно внутрішньо неспростовно для морального суб'єкта і входить до структури його актуальної правосвідомості: до будь-якого суспільного конфлікту суб'єкт цей повинен поставитися так, ніби він від народження був громадянином світу і членом правового суспільства, що вже утвердилося. Привабливість позиції Канта полягає в тому, що він прагнув поєднати міждержавний і навіть ширше – міжкультурний аспект людського спілкування і дискурсу з внутрішньодержавним, внутрішньокультурним аспектом на основі єдиної фігури «людини правової» як громадянина миру. Співтовариство правових держав і співтовариство правових осіб може і повинне ґрунтуватися на одних і тих самих принципах справедливості і права, які зрозумілі будь-якому здатному до самостійних думок учаснику правового дискурсу.

Філософський проект правового суспільства, на наш погляд, повинен розглядатися як концептуальне обґрунтування соціально-правового ідеалу в умовах посттоталітарних трансформацій, оскільки він охоплює єдиним ціннісним вимірванням як правові держави, що вже сформувалися, так і молоді демократії, становлення яких тільки відбувається. Водночас кантівський філософський проект може і повинен бути розглянутий і в найширшому значенні як грандіозний проект правового стану суспільства у всесвітньо-громадянському масштабі, коли правове суспільство буде не просто характеристикою лише окремих країн і культур, в яких діє принцип верховенства права, але й характеристикою загальноцивілізаційного стану, подібно до концептів постіндустріального і інформаційного суспільства.

¹ З цього питання важко не погодитися з позицією Іоани Кучураді, яка стверджує: «найбільш фундаментальною нашою метою на початку ХХІ ст. повинна бути зміна головної мети нашої політики на національному і на міжнародному рівнях. І ця зміна повинна на місце 'розвитку', якими б епітетами воно не супроводилося, поставити захист чітко концептуалізованих прав людини» [4, с. 11].

Перелік літератури

1. *Кант И.* Из «Лекций по этике» (1780–1782 гг.) // Этическая мысль: Научн.–публицистич. чтения. – М., 1988.
2. *Кант И.* К вечному миру // Кант И. Соч.: В 6 т. – Т. 6.
3. *Кант И.* О поговорке... // Кант И. Соч.: В 6 т. – Т. 4. Ч.2.
4. *Кучуради И.* Философия перед лицом мировых проблем. Вступительная речь на XXI Всемирном философском конгрессе (Стамбул, 10–17 августа 2003 г.) // Вопросы философии. – 2004. – № 3.

5. *Ролз Дж.* Теория справедливости. – Новосибирск, 1995.

6. *Соловьев Э. Ю. И.* Кант: взаимодополнительность морали и права. – М., 1992.

7. *Честнов И.Л.* Универсальны ли права человека? // Правоведение. – 1999. – № 3.

8. *Habermas Juergen.* The Kantian Project of the Constitutionalization of International Law. Does it Still Have a Chance? // Law and justice in a global society. Plenary Sessions. Lectures. – International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy. Universidad de Granada, 2005. – P. 115–126.

С. И. Максимов

**КАНТОВСКИЙ ПРОЕКТ ПРАВОВОГО ОБЩЕСТВА
И НОВЫЕ ДЕМОКРАТИИ**

Кантовский проект «вечного мира» интерпретируется как не утративший своего значения проект правового общества. Правовое общество трактуется как общество, в котором реализован принцип верховенства права. Оно рассматривается в локально-государственном и глобально-международном аспектах в контексте изменений, происходящих в новых демократиях.

S. I. Maksymov

**THE KANTIAN PROJECT OF THE LAW GOVERNED SOCIETY
AND NEW DEMOCRACIES**

The Kantian project of «the perpetual peace» is interpreted as a project of the law-governed society. This project has not lost its significance nowadays. The law-governed society is understood as a society which has realised the principle of rule of law. It is considered in two aspects: local and global, in context of changes taking place in new democracies.